

Anarchizmus vs. Marxizmus

Seminárna práca z Náuky o spoločnosti

Obsah

OBSAH	1
ÚVOD	2
METODIKA	3
1. ANARCHIZMUS A PRIAMA DEMOKRACIA	4
1.1 LIBERTÍNSKY KOMUNIZMUS AKO SÚČASŤ KOMUNISTICKEJ UTÓPIE.....	4
1.2 ANARCHIZMUS A JEHO PRINCÍPY, ZÁSADY A PREDSTAVY.....	6
1.3 HISTÓRIA A VÝZNAMNÍ TEORETICI ANARCHIZMU.....	7
1.3.1 <i>Pierre Joseph Proudhon</i>	7
1.3.2 <i>Michail Bakunin</i>	8
1.4 PRIAMA DEMOKRACIA.....	9
1.4.1 <i>Podľa Proudhona</i>	9
1.4.2 <i>Podľa Bakunina</i>	9
1.4.3 <i>Obhajoba neúčasti na zastupiteľskej demokracii</i>	11
1.4.3.1. Dôkaz pravdivosti anarchistických tvrdení.....	12
1.4.4 <i>Prostriedky dosiahnutia priamej demokracie</i>	12
2. MARXIZMUS A ZASTUPITEĽSKÁ DEMOKRACIA	14
2.1 ROZDIEL MEDZI ANARCHISTAMI A MARXISTAMI AKO AJ KONIEC ICH VZÁJOMNEJ SPOLUPRÁCE.....	14
2.2 DÔVODY NESÚHLASNÉHO POSTOJA K ANARCHISTOM.....	14
2.3 MARXISTICKÉ CIELE.....	15
2.4 ZMENA MARXOVHO ZMÝŠĽANIA.....	15
2.5 PRÍČINY ABSENCIE MARXOVÝCH PRIAMODEMOKRATICKÝCH ÚVAH V NESKORŠOM MARXISTICKOM MYŠLIENKOVOM Hnutí A ICH VPLYV NA NIEKTORÝCH TEORETIKOV.....	17
3. KOMUNISTA - MARX ČI BAKUNIN?	19
ZÁVER	20
SLOVNÍK POJMOV	21
POUŽITÁ LITERATÚRA	22

Úvod

V mojej práci sa pokúšam o analýzu anarchistických myšlienok ako komunistického ideálu spoločnosti. Na ilustráciu oprávneného tvrdenia, že tieto myšlienky predstavujú rovnostárske usporiadanie spoločnosti založenej na, v prvom rade neodňateľnom práve každého človeka na slobodu, ako aj na rovnosti všetkých ľudí, ktorý v prípade aplikovania anarchie v praxi môžu dosiahnuť nimi tak stáročia nedosiahnuteľnú a žiadanú spravodlivosť a solidaritu medzi všetkými tvormi tejto planéty. To, že tento model ideálnej spoločnosti je založený na skutočnej demokracii, dokazujem na dodnes svetovo uznávanom domnení, že marxizmus je ideou zabezpečujúcou komunistickú spoločnosť. Toto tvrdenie sa snažím vyvrátiť práve na ukážke autoritatívnych tendencií ideí marxizmu, ktoré predstavujú len obmenu dodnes fungujúceho vykorisťujúceho kapitalizmu.

Mojou snahou je tiež odstránenie predstavy, že anarchia znamená nekontrolovateľnú dezorganizáciu spoločnosti a vytvorenie totálneho bezvládia a chaosu. Naopak ponúkam množstvo príkladov toho, že síce je táto myšlienka utópiou ale stále je tou najpokrokovejšou myšlienkou v dejinách ľudstva.

Vedie ma k tomu práve zarážajúce ignorovanie nie len tejto skutočnosti, ale aj celého tohto myšlienkového prúdu, dnešnou literatúrou objavujúcou sa v učebniciach stredných škôl. Ide tu totiž o zámernú neinformovanosť súčasným kapitalistickým systémom, ktorý si je vedomí svojho ohrozenia v prípade väčšieho rozšírenia tejto myšlienky. Tým vlastne dokazujem nedemokratický prístup dnešnej spoločnosti nazývajúcej sa "slobodným a demokratickým" systémom.

Metodika

Ku príprave seminárnej práce som použil niekoľko zdrojov z vlastnej knižnice, taktiež materiály z internetovej stránky československej anarchistickej organizácie ako aj jednu knihu požičanú z knižnice SAV. Práve táto kniha vo mne podnietila myšlienku a vzbudila potrebu venovať sa nie len téme anarchizmu ale porovnať ho aj s dodnes viac známym myšlienkovým prúdom marxizmu. Kniha síce bola písaná v anglickom jazyku ale aj napriek niektorým mojim doslovným a strohým prekladom obohatila moju prácu. Okrem spomínaných zdrojov som sa do práce snažil vnieť aj niekoľko vlastných názorov, čo robí moju prácu nie príliš objektívnou. Aj napriek tomu si myslím, že práca nie je len odrazom mojich subjektívnych názorov ale je prierezom historických a ideologických faktov, ktoré som čerpal zo spomínaných zdrojov. O to viac však tento fakt dodáva mojej práci autentickosť a jasne prezentuje subjektívne vnímanie týchto myšlienok každým jedincom zvlášť.

1. Anarchizmus a priama demokracia

1.1 Libertínsky komunizmus ako súčasť komunistickej utópie

Anarchizmus je jedným z myšlienkových smerov robotníckeho hnutia preferujúcich komunizmus ako model sociálne spravodlivej a ideálnej spoločnosti. Zastáva teda ako všetky ostatné komunistické smery predstavu o potrebe zmeny majetkových pomerov spoločnosti z kapitalistického modelu súkromného vlastníctva na kolektívne vlastníctvo, ktoré by zabezpečovalo jednotlivcom v spoločnosti sociálnu rovnosť, spravodlivosť a rovnaké práva. Ide mu teda v prvom rade o zbavenie moci privilegovanej triedy. Anarchizmus však odmieta jej uchopenie, a viac ako všetky iné komunistické myšlienky presadzuje slobodu jednotlivca nezlúčiteľnú s mocou druhých a chápe ju ako niečo absolútne, stojace na prvom mieste pri tvorbe novej spoločnosti. Z tohoto dôvodu odmieta len zvrhnutie tejto vládnucej vrstvy a jej nahradenie inou, ale žiada jej úplné zrušenie. Preto odmieta podriadenie sa človeka štátu, vláde či inej autorite. Uznáva nehierarchické usporiadanie spoločnosti. Tento typ komunizmu sa preto rozlišuje od iných slovíčkom libertínsky, teda slobodný. V porovnaní s inými smermi komunizmu sa venuje otázke rovnosti ľudí najhlbšie. Nejde mu len o dosiahnutie cieľov či práv väčšiny ale o vytvorenie slobodnej spoločnosti pre všetkých, teda i pre utlačovaných ako aj pre utlačovateľov.

Jeho opakom, či protivníkom je preto systém založený na vláde alebo nadvláde nejakej, či už rovnostársky alebo oligarchicky založenej skupiny ľudí. Preto sú anarchisti večnými odporcami kapitalizmu ako aj jeho odnože, teda štátneho kapitalizmu v minulosti reprezentovaného Karlom Marxom a v neskoršej dobe, v praxi zavedeného marxizmom- leninizmom v Sovietskom Rusku. Síce tieto dva myšlienkové prúdy mali v minulosti k sebe blízko (počas obdobia I. Internacionály) názorovo sa rozišli ešte počas jej fungovania. Stali sa úhlavnými protivníkmi, no je paradoxom, že tieto dva protichodné názory majú nie len spoločné obdobie histórie ale aj niektoré názory a postoje. Je dokonca prekvapivé, že práve najznámejší a najuznávanejší teoretik komunizmu (Karl Marx) mal na konci svojej tvorby veľmi blízko k anarchistickým myšlienkam i keď bol zástancom tvrdej autority.

Práve preto by bolo vhodné predstaviť si anarchistické myšlienky ako aj odhaliť skutočné myšlienky marxizmu porovnaním týchto dvoch ideológií. Pomôže

nám k tomu predstavenie si názorov všetkých teoretikov oboch smerov, ktoré nám jednak priblížia samotnú podstatu týchto ideí ako aj ich spojitosť. Taktiež nám to objasní dôvody prečo marxistický komunizmus bol spoločnosťou prijatý vo väčšej miere ako jeho oponent, teda bakuninovský komunizmus, ktorý sa v posledných rokoch I. Internacionály rozvíjal v omnoho väčšej miere ako marxizmus.

Dnes sú taktiež oslavované marxistické myšlienky ako výnimočný filozofický ideál, no my si ukážeme, že to má svoje opodstatnenie práve v blízkosti jeho ideí k dnešnému spoločenskému systému, teda kapitalizmu. Pritom uvidíme, že samotný Marx sa nevedel vysporiadať s vlastnou dilemou a nerozhodnosťou o jeho predstave budúcej spoločnosti.

Anarchizmus na druhej strane je jednoznačnou utópiou, nikdy nie dlhodobo realizovateľnou, no na druhej strane bližšie smerujúcou k ideálu o slobode a rovnosti tak dlho presadzujúcou komunistickými teoretikmi všetkých ideologických zafarbení. Anarchizmu však práve šlo o dosiahnutie totálnej slobody a nie len o výmenu privilegovaných tried s prifarbením rovnosti všetkých okrem hŕstky privilegovaných. Anarchizmus je sústavne opomínaný ako pokroková myšlienka pravej demokracie nie len deklarovanej, nie však z dôvodu, že by mu táto pocta nepatrila, ale preto, že by kapitalizmus a iné oligarchické systémy museli verejne priznať, že doteraz nevytvorili úplne demokratický systém a nezabezpečili ľuďom ozajstnú slobodu. Tým by totiž pomohli k svojej neskoršej deštrukcii. Preto je jednoduchšie anarchizmus nazvať chaosom a bezvládím a jeho prívržencov označiť ako deštruentov. Pritom im ide len o vytvorenie lepšej, spravodlivejšej a solidárnejšej spoločnosti.

Dnešný človek vychovávaný pod tvrdou rukou autority a žijúci vo svete kde nad ním stále niekto vládne si totiž nedokáže predstaviť realnosť situácie kedy by o svojom osude rozhodoval on sám. No, možno to väčšine ľudí takto vyhovuje, keďže je tu stále možnosť vyhovárať sa na druhých, kdežto v anarchii by to nebolo možné. Je to teda naša lenivosť, či naša nedozretosť?

Podme sa ale teraz konkrétne pozrieť na to, čo nám ponúkajú idey anarchizmu a tým si vyvrátiť aj niektoré fámy o ňom. Hovorí sa, že anarchisti sú antiglobalisti, že im ide o dosiahnutie úplného chaosu a mnoho iných nepravdivých tvrdení. Ako je to naozaj sa pozrieme návratom do jeho minulosti, k jeho úplným počiatkom.

1.2 Anarchizmus a jeho princípy, zásady a predstavy

Anarchizmus je posledným potomkom filozofie prirodzeného zákona z 19. storočia. Kvôli tomuto faktu má priame prepojenie s Jean Jacquesom Rousseauom, základným moderným obhajcom priamej demokracie a ostrým kritikom princípu zastupiteľskej demokracie. Predsa len, v porovnaní s Rousseauom, ktorý priamu demokraciu limitoval legislatívou (v jeho diele "Spoločenská zmluva"), anarchisti uvažovali o tom, že by bolo možné ustanoviť kompletný sociálny poriadok priamej demokracie bez nutnosti delenia moci na moc legislatívnu, výkonnú a súdnu. Boli presvedčení, o možnosti jednoty sociálnych mocenských štruktúr podľa princípov priamej demokracie, nielen v drobných politických celkoch, ale všeobecne ako o možnosti svetového poriadku založenom na konfederácii komún. Táto anarchistická utópia pochádzala zo zromantizovanej predstavy o stredovekej komúne, v ktorej sú si všetci rovní, a v ktorej by neexistovala privilegovaná trieda občanov. Mysleli si, že sa môžu vyhnúť klasickému odporu ku klasickej demokracii. Takzvané priame demokracie starovekého mestského štátu totiž vôbec neboli demokraciami, boli to len rovnostárske oligarchie, kde vládnuca trieda občanov mala podiel na právach a zisku z politickej kontroly. Bol to však sen akoby už raz naplnený a anarchistami znova oživený. Bol to totiž jediný príklad využitia priamej demokracie, tak obhajovanej anarchistami, v praxi v minulosti. Išlo síce o oligarchický systém, no už sa blížil k predstave o úplnej demokracii ľudu.

Podľa anarchistických teoretikov sú korene všetkých sociálnych zlôb modernej spoločnosti v politickej inštitúcii štátu. V samotnej inštitúcii štátu, zahŕňajúc aj moderný zastupiteľský štát založený na politickej (zastupiteľskej) demokracii, videli anarchisti prejav a zároveň zdroj politickej, ekonomickej a iných foriem neslobody a represie. Anarchisti zastávali názor, že muži a ženy musia žiť v súlade so svojimi ľudskými schopnosťami a že toto je možné len v spoločnosti založenej na zosocializovanej produkcii a priamej demokracii, v spoločnosti neštrukturalizovanej represívne, ale na základe politickej a ekonomickej rovnosti. Rozliční teoretici anarchizmu zdieľajú názor, že ideálna spoločnosť, teda anarchia, spoločnosť bez vlády, je spoločnosťou priamej demokracie a takto zároveň vyjadrením sociálnej spravodlivosti. Anarchisti chápu spravodlivosť ako rovnosť alebo aspoň ako rovnú distribúciu. Hoci sa v chápaní rovnosti líšia, všetci anarchisti sa zhodujú na tom, že rovnosť je možná len v spoločnosti bez donucovacej authority. Ďalšou dôležitou črtou

takejto spoločnosti je rovnosť medzi jej členmi a rešpektovanie ich socio-ekonomických pozícií. Predstava anarchistickej spoločnosti spočíva v myšlienke hojnosti spoločenskej štruktúry priamej demokratickej spoločnosti v protiklade s prázdnotou štruktúry štátnej. Podľa tejto predstavy by jednotlivec nemal žiť v spoločnosti, v ktorej sú konflikty egoistických záujmov, za ktorými stojí štát v úlohe donucovacieho mierotvorcu v týchto konfliktných záujmoch. Anarchistická spoločnosť je preto komplexnou spoločnosťou solidárnych a nedonucovacích inštitúcií, ktoré sú vlastne sieťou dobrovoľných združení a konfederácií územných celkov (komún). Anarchisti uznávajú tento typ spoločnosti, formovanej zdola, od okraju k centru, ktorá stojí nad štátom či akoukoľvek komunitou založenou na zastupiteľskej demokracii, v ktorej sú inštitúcie vytvorené neprirodzene zhora nadol, alebo z centra k okraju. Jedinec v priamodemokratickej spoločnosti, akou je anarchia, žije ako slobodný spoločenský tvor.

Toto je význam špecifických anarchistických požiadaviek na totálne zrušenie štátu a všetkých inštitúcií politického zastupovania počas celého procesu sociálnej revolúcie. Práve kvôli ich požiadavke zrušenia štátu a jeho náhrady politickou komunitou komún, lokálna komunita nie je len akýmsi vhodným sprostredkovateľom medzi jednotlivcom a štátom, ale skutočným orgánom spoločnosti bez štátnej organizácie. Je to ústredný a základný orgán priamej demokracie a univerzálny model pre organizáciu politickej komunity.

1.3 História a významní teoretici anarchizmu

1.3.1 Pierre Joseph Proudhon

Sociálny a politický ideál anarchie ako spravodlivej spoločnosti bol vyhlásený Pierre Josephom Proudhonom (1809-1865). Bez ohľadu na to, že tento kontroverzný teoretik opustil svoju pôvodnú predstavu anarchistickej spoločnosti, tým že sa sám nechal zvoliť za poslanca Ústavodarného zhromaždenia vo Francúzsku, jeho ideál sa stal podkladom ponímania predstavy priamej demokracie pre ďalších anarchistov. Proudhon bol taktiež prvým sociálnym teoretikom, ktorý sa nazval anarchistom a v protiklade s dovtedajšou tradíciou zhodnotil predstavu anarchie alebo bezvládia v pozitívnom hodnotovom rámci. Pre Proudhona znamenala spoločnosť anarchie, ako zriadenia priamej demokracie, zriadenie prirodzené, ktoré je v protiklade k umelému zriadeniu nanútenému zhora alebo skrz zvrchované zastupiteľstvo.

Hlavný nesúhlas so zastupiteľskou demokraciou v Proudhonových dielach bol totožný s Rousseauovým odmietnutím princípu zastupovania suverenity ľudí niekým iným. K tejto teoretickej tradícii pridal Proudhon predstavu o spoločnosti zloženej z rovných vlastníkov ako jedinej formy sociálnej spravodlivosti. Proudhon poukazuje na to, že v spravodlivej spoločnosti nemôže byť výkonná moc ani podriadená ani poverená akejkoľvek autorite. Totiž, pre Proudhona je predpokladom uskutočnenia sociálnej spravodlivosti ekonomická rovnosť v zmysle rovnosti vlastníctva. Toto vytvára spoločnosť štrukturalizovanú takým spôsobom, že autorita spoločnosti nadradená neexistuje ani vo forme absolutistického ani vo forme zastupiteľského, demokratického štátu. Proudhon nepopieral existenciu určitej autority v takejto spoločnosti. Zdôrazňoval totiž, že veda by riadila všetko, čo by bolo vecou legislatívy alebo politiky v budúcej spoločnosti.

1.3.2 Michail Bakunin

Tradícia anarchistickej myšlienky bola ďalej rozvinutá ruským emigrantom Michailom Bakuninom (1814-1876). V poslednej dekáde svojej činnosti, Bakunin reinterpretoval Proudhona do komunistického anarchizmu. Chápal anarchistickú spoločnosť ako spoločnosť bez štátu a súkromného vlastníctva, bez autoritatívnych inštitúcií, akými sú cirkev a štát a bez sprostredkovateľov medzi jednotlivcami ako politickými bytosťami. Túto predstavu potvrdzujú jeho slová: "Anarchistická sloboda je konečným cieľom sociálneho vývoja a znamená slobodu v organizácii pracujúcich más zdola nahor." Bakunin prijíma od Proudhona myšlienku vytvárania spoločnosti zdola a aj myšlienku priameho vyjadrovania politickej vôle. Prirodzene, to znamená protiklad k centralistickej štruktúre moderného (buržoázneho) štátu a k predstave zastupovania rozdielnych osobitých záujmov. Z rovnakého pohľadu bol Bakunin proti sociálnodemokratickej predstave ľudového štátu a rovnako aj proti predstave diktatúry proletariátu.

Nasledujúc Proudhona, Bakunin hovorí o anarchii ako o spoločnosti priamej demokracie a uskutočnenej sociálnej rovnosti v zmysle politickej a ekonomickej rovnosti všetkých ľudí. Jedine v takejto spoločnosti vidí Bakunin, takisto ako Proudhon, nevyhnutné predpoklady realizácie úplnej ľudskej slobody. Jedinou autoritou v takejto organickej spontánnej spoločnosti bude kolektív a ľudový duch spoločnosti založený na rovnosti a solidarite a rovnako aj na vzájomnom ľudskom rešpekte medzi všetkými jej členmi.

Na druhej strane títo dvaja teoretici sa rozchádzajú v názoroch na úplné zrušenie súkromného vlastníctva. Kým Bakunin vidí riešenie spoločenského egoizmu, materializmu a naväzujúc na to autoritatívnemu postoju voči druhým v zrušení všetkého súkromného vlastníctva a vytvorenia tzv. kolektivizácie, Proudhon zastáva názor, že len veľké výrobné prostriedky by mali byť vlastníctvom všetkých a v drobných vlastníkoch vidí podstatný nástroj zachovania slobody. To znamená, že sa odkláňa od prvotnej myšlienky komunizmu a zároveň z anarchistického pohľadu tým dáva možnosť znovupresadenia sa privilegovaných skupín zakladajúcich si svoju autoritu na veľkosti svojho majetku. Samotný Bakunin hovorí tiež o ponechaní individuálneho majetku, avšak v menšej miere ako Proudhon.

1.4 Priama demokracia

1.4.1 Podľa Proudhona

Anarchistická teória politiky má svoje korene v Proudhonovej kritike zastupiteľskej demokracie. Podľa Proudhona zastupiteľská alebo politická demokracia, ako nepriama demokracia, je výsledkom francúzskej demokracie z roku 1789. V tom čase sa Francúzsko stalo politickou, ale nie priamou a hospodárskou demokraciou. Vo svojich kritikách limitov politickej demokracie zdôrazňuje nutnosť pridať k politickej alebo zastupiteľskej demokracii aj demokraciu hospodársku a priamu. Sám o tom hovorí : " Politika musí ponechať svoje miesto hospodárstvu." To vidíme aj dnes v rámci politiky ekonomickej globalizácie kde politikou krajín hýbu v negatívnom slova zmysle nadnárodné spoločnosti. Rozdiel je však v tom, že dnešná hospodárska dominancia uprednostňuje zisk pred potrebou, ako ju chápe Proudhon. V tomto zmysle Proudhon tvrdí : " Skutočný význam demokracie je zrušenie vlády." Výsledkom tejto problematiky bola predstava politického spoločenstva ako federácie komún. Proudhon tu vlastne ako prvý navrhol princíp decentralizovaného federalizmu. Neskôr jeho názormi bola ovplyvnená Parížska komúna v roku 1871 a taktiež tým Proudhon položil základy vzniku Európskej únie na základe princípov konfederácie.

1.4.2 Podľa Bakunina

Bakunin radikalizuje Proudhonove myšlienky, keď vsúva kritiku zastupiteľskej demokracie a liberálnej vlády do štruktúry komplexnejšej kritiky moderného chápania

politiky. Podľa Bakunina, liberalizmus a zastupiteľská demokracia predstavujú dôležitý krok k humanizácii sociálnych vzťahov. Sám vraví : " Je to pokrok humanizmu vo vzťahu k feudálnemu poriadku, k cirkevnému poriadku, k poriadku monarchie a aristokracie " na druhej strane však Bakunin zdôrazňuje, že aj liberalizmus a zastupiteľstvo sú založené na systéme súkromného vlastníctva : " V rovnakom duchu ako predstavy privilegovaných tried, konečným cieľom liberálnej, zastupiteľskej demokracie je uchovanie vykorisťovania." V skratke, pre Bakunina, moderná kapitalistická spoločnosť je založená na dvoch základoch : súkromné vlastníctvo a zastupiteľská, nepriama, politická demokracia. To znamená, že zastupiteľská demokracia je výhradnou črtou kapitalizmu, rovnako ako súkromné vlastníctvo. Z tohoto dôvodu sú, podľa anarchistov, limity slobody tam, kde začínajú politické inštitúcie zastupiteľskej demokracie. Rovnako ako väčšina socialistov 19. storočia, aj anarchisti odmietali liberálnu predstavu slobody ako negatívnej slobody v prospech pozitívnej predstavy o slobode. Zdôrazňovali, že sloboda pre koho, ako opak liberálnej predstavy slobody koho, môže byť založená len na politickej a hospodárskej rovnosti, teda len na priamej demokracii.

Podľa Bakunina koncepcia negatívnej slobody znamená slobodu štátu, nie slobodu spoločnosti a jednotlivca. To vyplýva z názoru, že mechanizmus liberálneho štátu je politickou zastupiteľskou demokraciou, zatiaľ čo mechanizmus slobodnej spoločnosti je priamou politickou a hospodárskou demokraciou. Ako nasledovníci J. J. Rousseaua, anarchisti zdôrazňujú, že v takomto systéme (zastupiteľskej demokracie) sú ľudia zvrchovaní len v deň volieb a že skutočná sociálna moc je koncentrovaná v rukách profesionálnych politikov. Hoci nie sú zákonne sankcionovaní alebo definovaní ako privilegovaná spoločenská vrstva, anarchisti sa domnievajú, že profesionálni politici vytvárajú silnú politickú aristokraciu či oligarchiu. V prvom rade teda zastávajú názory nejakej spoločenskej vrstvy, no na dnešnom príklade lobbingu vidíme, že to mohlo prerásť až do obhajovania cieľov a priorít len určitej úzkej ekonomickej skupiny blízkej týmto politikom.

Anarchisti sa taktiež domnievali, že to nie je dôsledok len systému súkromného vlastníctva, ale samotných atribútov politickej demokracie. Tu sa dostávame k samotnej podstate anarchistickej kritiky moderného chápania politiky. Krásne nám ju vysvetľuje sám Bakunin : " Počas celej histórie až doteraz, nikdy neexistovala politika ľudí (ľuďmi tu myslí obyčajných ľudí, pracujúce masy, ktoré svojou prácou živia svet a budujú spoločnosť) existovala len politika privilegovaných

tried, tried, ktoré využívali silu ľudí pre svoj mocenský boj a pre boj zaujať miesto toho druhého." Kvôli svojej zastupiteľskej povahe, podstata politiky " zostáva stále rovnaká, bez ohľadu na prezentované motívy a ciele. Politika je prostriedkom ochrany záujmov a moci privilegovaných tried a vrstiev uskutočňovaná rôznymi druhmi manipulatívnych nástrojov. Podstata politiky bola vždy rovnaká a rovnaká aj zostane, zatiaľ čo pracujúce masy sú využívané ako prostriedky buržoáznej politiky, nech už sa nazýva zastupiteľská, liberálna, radikálna alebo pokroková, alebo hoc sa objavuje aj v jej najrevolučnejšej opodstatnenosti."

Anarchistické odmietnutie politiky má rázny antipolitický, avšak nie nepolitický charakter. Anarchisti odmietajú jeden typ moderného zloženia politiky - liberálne zastupiteľstvo - v mene priamej demokracie, politickej a hospodárskej. Tá by bola, ako zdôrazňuje Bakunin cieľom ozajstnej politiky pracujúcej triedy ako aj prostriedkom realizácie tohoto cieľa.

1.4.3 Obhajoba neúčasti na zastupiteľskej demokracii

Ako už bolo spomenuté, pre anarchistov sú všetky formy nepriamej demokracie nevhodnými prostriedkami pre transformáciu kapitalistickej spoločnosti, pretože sú výlučne nedeliteľnou súčasťou buržoáznej politiky a podľa definície sú socializmu cudzie nielen ako prostriedky, ale už aj ako ciele. Toto odmietnutie zastupiteľskej demokracie vedie, ako v prípade nemeckého anarchistu Pierre Ramusa, k samotnému popretiu akejkoľvek nezávislosti parlamentu vo vzťahu ku kapitalistickej triede a štátu. Podľa Ramusa, je úplne irelevantné, aký program sa členmi parlamentu obhajuje, pretože tento druh inštitúcie nemá žiadnu moc, mimo moci zachovávať existujúci buržoázny štát. Toto zjednodušenie funkcie parlamentu v zastupiteľskej demokracii priamo vychádza z Bakuninovho negatívneho chápania politiky, ktoré viedlo k rozkolu v Medzinárodnej Asociácii Pracujúcich. Na kongrese v Haagu (1872), hlavný rečník anarchistov, odpovedá marxistom, ktorí obhajovali účasť v zastupiteľskej demokracii a v liberálnych politických inštitúciách takto : " Neobhajujeme politickú ľahostajnosť, ako tu bolo nesprávne konštatované (bojkot volieb, v prípade kandidatúry aj účasti). Ale, na rozdiel od marxistov, sme negatívnymi politikmi, pretože naším cieľom nie je uchopiť moc, ale všetku politickú moc zničiť." Toto chápanie negatívnej politiky bolo najlepšie vysvetlené Rudolfom Rockerom na začiatku 20.rokov 20. storočia. : " Každá udalosť, ktorá ovplyvňuje smer a rozvoj spoločnosti, je politickej povahy, aj keď sa odohráva vo výlučne

hospodárskej sfére, akou je napríklad generálny štrajk. Parlamentná činnosť by, prinajlepšom, mala byť chápaná ako určitá forma všeobecnej politickej činnosti a podľa nášho názoru stelesňuje len tie najbezvýznamnejšie a najslabšie formy politického boja."

1.4.3.1. Dôkaz pravdivosti anarchistických tvrdení

Od Proudhona až po moderných anarchistov, je človek schopný nájsť spojitosť v odmietnutí účasti v liberálnych politických inštitúciách, čo je, v podstate odmietnutie politickej a zastupiteľskej demokracie. Anarchisti to chápu v rámci neúčasti na politickom živote ako kandidujúca politická strana ako aj v rámci neúčasti jednotlivcov vo volebnom procese.

Čas od času však anarchisti zmenili svoju principiálnu pozíciu ako počas občianskej vojny v Španielsku v 1936-1937, čo ale v konečnom dôsledku len potvrdilo správnosť ich odmietnutia účasti na moci. Nastala tu totiž situácia, pred ktorou anarchisti varujú, a to je neskorší odklon politikov od ich prvotných zámerov a prechod na politiku udržiavania moci v rukách štátu a politickej strany z dôvodu vlastných a politikom blízkych záujmov. Aj vďaka tomuto príkladu zostala pôvodná anarchistická pozícia nezmenená.

1.4.4 Prostriedky dosiahnutia priamej demokracie

Anarchistické odmietnutie politického boja, v mene priamej demokracie, ako prostriedku k uskutočneniu podmienky realizácie anarchie ako komunistického ideálu spravodlivej spoločnosti, má aj iný rozmer. Cieľom každej politickej strany je dobyť politickú moc, ako nezávislá sila alebo v koalícii s inými politickými stranami. Pre Bakunina však toto dobývanie politickej moci znamená len nový despotizmus vládnucej menšiny, či vytvorenie novej vládnucej elity, teda vládu privilegovanej menšiny nad väčšinou ľudí. Podľa jeho nasledovníka, Petra Kropotkina : " je politická moc štrukturalizovaná podľa príkladu daného dominantnými hospodárskymi vzťahmi, ktorých vyjadrenie a zároveň aj rozlíšenie a podporu (politická moc) predstavuje." Kropotkinov záver bol ten, že keď sa politická vláda krajiny stáva zaostalá v porovnaní so svojím hospodárskym vývinom, táto superštruktúra je zničená, zmenená alebo modifikovaná v súlade so zmenami v štruktúre hospodárskej moci. To znamená, že v revolúcii, politická moc je jednoducho len písmenom na kuse papiera. Kropotkin sa tento svoj argument pokúša dokázať vo jednej zo svojich kníh použivúc príklad

francúzskej revolúcie v 1789. Podľa Kropotkina, počas revolúcie hrala politická sféra úplne druhoradú rolu. Ústavodarné zhromaždenie (ako politická sféra) nariadilo rozdelenie pôdy, avšak to bolo len potvrdením už skutočného faktu. Ľudia spontánne a priamou akciou získali hospodársku moc a týmto aj skutočnú moc. To znamená, že pre anarchistov môže výsledok politického boja znamenať jedine zmenu politickej elity, nie zmenu základného problému vlády. Odtiaľ pochádza odmietnutie politického boja proti buržoáznej spoločnosti a štátu a prijatie " priamej akcie " (generálny štrajk či sociálna revolúcia), ako jediného prostriedku boja proti buržoáznemu štátu a prijatie spoločnosti, ktorá sa zhoduje so socialistickými cieľmi.

2. Marxizmus a zastupiteľská demokracia

2.1 Rozdiel medzi anarchistami a marxistami ako aj koniec ich vzájomnej spolupráce

Úplným opakom anarchistického ponímania dosiahnutia komunistickej a rovnostárskej spoločnosti bol Marxov model prijatia politických pravidiel zastupiteľskej liberálnej demokracie, dožadovaním sa vytvoriť národné politické strany pracujúcej triedy a požadovaním účasti pracujúcich vo volebnom procese. Marx tým prispel k rozkolu vnútri Medzinárodnej Asociácie Pracujúcich združujúcej anarchistov, marxistov a iné smery komunistickeho myslenia.

K roztržke v I. Internacionále došlo vlastne kvôli dodatku organizačného charakteru v článku VII, ktorý dovoľával vytvorenia národných politických strán pracujúcej triedy ako prostriedku uskutočnenia komunistickej revolúcie. Ako sme už skôr zdôraznili, pre viacero anarchistických skupín a odborárov to bolo neprijateľné, pretože pre nich to znamenalo prijatie buržoázneho štátu a vzdanie sa predstavy priamej demokracie. Opustili preto Medzinárodnú Asociáciu Pracujúcich, jedinú medzinárodnú organizáciu v histórii hnutia práce.

2.2 Dôvody nesúhlasného postoja k anarchistom

Marx (a Engels) vypracovali argument proti anarchistom. V ich polemike, zdôrazňujú chápanie štátu ako prostriedku pre uskutočnenie komunizmu ako aj chápanie diktatúry proletariátu, ako konceptu prechodnej a dočasnej vlády celej triedy proletariátu nad všetkými ostatnými spoločenskými triedami za špecifických okolností občianskej vojny. Tvrdili, že ľudí treba najprv "vychovať" k tomu aby rozmýšľali rovnostársky.

V skutočnosti, tým ale chcel Marx iba zakryť svoje autoritatívne sklony. Bol síce zástancom komunizmu, no v svojej podstate to bol taký istý kapitalista ako tí proti, ktorým bojoval. Na tomto vypočítavom argumente totiž vidno, že mu nešlo o dosiahnutie úplnej rovnosti, ale len o zmenu privilegovaných skupín. Neskôr jeho myšlienky boli obhajované nemožnosťou rovnosti všetkých ľudí a jeho snahy o vytvorenie podmienok aspoň pre blaho väčšiny. No v tomto prípade treba zdôrazniť, že to už nie je komunistickej myšlienka, ale len mocensky podfarbená snaha o

uchopenie moci. Marx sa teda líšil od anarchistov tým, že bojoval za nadvládu, či oligarchiu pracujúcich a teda útlak ostatných vrstiev. Išlo mu de facto len o púhu pomstu sociálnej vrstvy, ktorú obhajoval, voči privilegovanej.

2.3 Marxistické ciele

Podstatou sporu medzi Marxom a Engelsom na jednej strane a anarchistami na strane druhej, bola základná otázka možnosti štátu byť prostriedkom pre praktickú realizáciu komunizmu. Pre Marxa bolo dôležité už len uchopenie politickej moci pracujúcej triedy. Kvôli tomuto budúcu cieľu, vytvorenie národných politických strán pracujúcej triedy už nebolo nutnosťou : " Pracujúci budú musieť jedného dňa dobyť politickú zvrchovanosť, aby organizovali pracujúcu triedu podľa nových línií. Nijako sme nepotvrdili , že tento cieľ by bol dosiahnutý rovnakým spôsobom."

V tomto rámci, jedinou dôležitou vecou bolo uchopenie politickej moci : konkrétna forma bola spojená výlučne s konkrétnymi vzťahmi v tej-ktorej krajine, napríklad pokojným spôsobom v Anglicku, Amerike a Holandsku. Táto štát ako prostriedok realizácia komunizmu mala mať v krajinách, kde už existuje tradícia zastupiteľskej demokracie (demokratický štát) , avšak v nedemokratickom Nemecku mala mať podobu revolučnej diktatúry proletariátu. To však znamená, že podľa tohoto prístupu k myšlienke komunizmu v niektorých dielach Karla Marxa, priama demokracia by mala svoje miesto jedine po realizácii komunistickej spoločnosti. Pre priamu demokraciu v procese uskutočňovania komunizmu nie je miesto ani v národnom hospodárstve a rovnako ani v politike.

2.4 Zmena Marxovho zmýšľania

Marxova analýza Parížskej komúny z roku 1871 v jeho uverejnených ako aj v dvoch neuverejnených verziách diela "Občianska vojna vo Francúzsku" predsa len zachytáva podstatne odlišnú funkčnosť myšlienky komunizmu a pochopenie vhodných spôsobov odstránenia štátu ako predošlá hore uvedená a prezentovaná v "Komunistickom manifeste". Tu, odstránenie štátu môže byť uskutočnené pomocou priamej demokracie a založené na znárodnení výrobných prostriedkov a sprostredkované skrz neštátnu politickú inštitúciu komúny, kdežto v "Komunistickom manifeste" má byť uskutočnené skrz nedemokratický, despotický, centralizovaný štát a skrz znárodnenie výrobných prostriedkov, v zmysle národného majetku.

V jeho diele " K židovskej otázke ", Marx zdôrazňuje, že oslobodenie ľudí môže byť úspešne dokonané jedine potom, čo sa človek prestane účastniť na spoločenskej moci ako forme odcudzenej politickej moci. O tridsať rokov neskôr, Marx túto formu ľudského oslobodenia nachádza v neštátnej inštitúcii komúny, pôvodne navrhutej Pierre Joseph Proudhonom. Politické spoločenstvo by bolo organizované skrz konfederáciu komún a skrz zrušenie štátnej moci nezávislej na spoločnosti. Z tohto dôvodu, pre Marxa je komúna spôsobom odstránenia štátu, to však neznamená, že všetky funkcie štátu budú zrušené. Odstránenie štátu znamená len zrušenie najprv represie a potom zastupiteľskej politickej štruktúry, ktorá je spoločnosti nadradená a autoritárskeho a nesolidárneho zloženia sociálnych vzťahov, ktoré z nej pramenia. Avšak samotná spoločnosť ako neautoritárske rozloženie hodnôt a samoorganizujúca a sebestačná štruktúra, je pozitívna a taká aj zostáva na báze priamej demokracie v politike a hospodárstve. Na druhej strane, podľa Marxa, komúna má zastupovať priamodemokratickú formu odstránenia zastupiteľskej demokracie a zároveň si sama ponechať demokratický princíp skrz inštitúcie všeobecných volieb. Pre Marxa existuje funkčný vzťah medzi myšlienkou zničenia štátneho aparátu, odstránenia zastupiteľskej demokracie v mene priamej demokracie a získania úplnej sociálnej moci triedou, ktorá dokáže zaviesť racionálnu organizáciu produkcie, t.j. pracujúcou triedou. V tomto duchu, v "Občianskej vojne vo Francúzsku", Marx vysvetľuje neprítomnosť akejkoľvek konkrétnej elity, ktorá bude ovládať spoločnosť ako hlavný výsledok priamej demokracie. Takto sa vytvorí homogénna spoločnosť založená na koordinácii a nie na podriadenosti. Komúna, orgán priamej demokracie, je formou odstránenia štátu, nie len ako odcudzenej inštitucionálnej štruktúry nadriadenej spoločnosti, ale vo svojej funkcii národnej jednoty.

Tu teda jasne vidíme, že sa Marx nakoniec v niektorých dielach sám priblížil k uznaniu nevyhnutnosti použitia priamej demokracie na dosiahnutie rovnostárskej spoločnosti. Marx však komúnu vníma inak ako anarchisti. Jeho ponímanie sa obmedzuje na národné hranice, ktoré by mali ohraničovať konfederáciu komún, kdežto anarchisti zastávajú názor všeglobalizácie a sveta bez hraníc. Marx tiež pochopil komúnu ako nejakú formu rovnostárskej vlády, ktorá riadi spoločenstvo na základe priamej demokracie. Anarchisti sú však za úplné zrušenie organizácie zhora a vnímajú komúnu len ako tzv. koordinátora vôle ľudu. Teda aj tu stále vidieť Marxove autoritatívne sklony v pohľade na dosiahnutie ideálnej komunistickej spoločnosti.

2.5 Príčiny absencie Marxových priamodemokratických úvah v neskoršom marxistickom myšlienkovom hnutí a ich vplyv na niektorých teoretikov

Je zaujímavé, že tieto dve myšlienky sa v tejto dobe tak zblížili a vzápätí sa aj rozišli. Nebyť prehnaných autoritatívnych sklonov Marxa a neústupčivému postoju Bakunina nemusela sa Internacionála rozdeliť a dalo sa tým predísť vzniku neskorších totalitných odnoží marxizmu. Je možné, že by tomu zabránil vplyv slobodomysel'ných a rovnostárskych myšlienok Bakunina a jeho prívržencov.

Toto vlastné protirečenie v Marxových názoroch týkajúce sa uskutočnenia komunistickej myšlienky totiž nebolo prijaté jeho nasledovníkmi. Priamodemokratický model bol zignorovaný a marxisti si osvojili len zastupiteľský demokratický model. To bolo spôsobené skutočnosťou, že organizačnou formou ich politického boja bola politická strana. Vo svojej samotnej podstate, politická strana využíva politické prostriedky boja, preto boli marxistické hnutia donútené do nej začleniť výlučne tie aspekty marxistickej myšlienky, ktoré majú pozitívny postoj k zastupiteľskej a negatívny k priamej demokracii.

Ukážkovým príkladom je ústredný politický program Socialistickej internacionály. Boj za socializmus je tam proklamovaný výlučne skrz inštitúciu zastupiteľskej demokracie.

To isté sa dá povedať o hlavnom politickom teoretikovi ortodoxného marxizmu Karlovi Kautskom a jeho politicky najvplyvnejšej knihe. Kautsky odmieta priamu demokraciu a sám sa vyjadruje v prospech demokracie zastupiteľskej nie len ako prostriedku dosiahnutia socializmu, ale ako podstaty budúcej komunistickej spoločnosti. Kautsky tieto názory opakuje aj v polemike s Antonom Pannekoekom, prvým teoretikom vnútri marxistickej tradície, ktorý jasne vyslovil myšlienku samosprávy pracujúcich ako prostriedku tohto odstránenia zastupiteľskej demokracie. Ako protiklad k ortodoxnému marxizmu, Pannekoekov model socialistického štátu splňa funkciu vonkajšieho ručiteľa nezávislej spoločnosti usporiadanej podľa princípov decentralizovanej samosprávy pracujúcich. To ale znamená, že každá továreň je riadená samotnými pracujúcimi skrz rady pracujúcich, ktorých sa v procese rozhodovania priamo účastní každý pracujúci a že existuje celá sieť takýchto priamodemokratických inštitúcií nezávislých na štáte.

Tento model vlastne hovorí o ponechaní funkčnosti štátu a vlády avšak ponúka pracujúcim účasť na rozhodovacom procese prostredníctvom ich nižšej samosprávy priamo na pracovisku. Chybou tejto myšlienky je však možnosť zamedzenia štátu snahám o radikálne zmeny týchto priamodemokratických inštitúcií. Pracujúcim tiež chýba možnosť vyjadrovať sa slobodne v iných oblastiach ich života okrem zamestnania.

Ľavicový austro-marxista Max Adler bol zase jediným marxistickým politikom, ktorý uchovával prvok priamej demokracie v hospodárskej ako aj politickej oblasti. Jeho základnou myšlienkou bola rovnováha medzi priamou a zastupiteľskou demokraciou týkajúcej sa dualistickej štruktúry spoločnosti : priama demokracia na dolnej úrovni v oblasti zamestnania a, skrz zastupiteľstvo, voľba zastupiteľského politického orgánu, ktorý by bol vyvážený výlučne priamodemokratickými orgánmi. Adlerova myšlienka však zostala len púhym návrhom bez praxe.

Avšak je zaujímavé porovnať tieto názory s Leninovými názormi na úlohu štátu v procese socialistickej premeny. Lenin si myslel, že socializmus je, zmenou vládnucej elity v štátnom aparáte, ekonomicky i politicky centralizovaný štát nového typu. Lenin taktiež vyslovoval myšlienku sovietskeho štátu, čo je vidieť v jeho diele "Štát a revolúcia", kde nechápe sovietsky štát ako anti-štát a soviety ako orgány priamej demokracie, ale ako štát konkurenčný s rovnakou mocenskou štruktúrou ako existujúci centralizovaný štát. Ako aj pre Kautského, tento nový štát je obmedzený len na zmenu mocenskej elity štátneho aparátu, t.j. zmenu v zastupiteľstvách spoločenskej moci. Lenin taktiež prijíma Kautského pozíciu, že socialistickej štát ako štát nového typu, oproti liberálnemu štátu, je správne organizovaný kartelom, ktorý je riadený pravidlami vlastnými tomuto produktu monopolného či štátneho kapitalizmu. To, čo k tejto myšlienke pridal Lenin, je politický slogan, ktorý hovorí, že toto ešte nie je socializmus, ale že kapitalizmus to už nie je tiež. Skôr je to štátny monopol (kapitalizmus) nového typu. Podľa Lenina a Trockého, tento štátny kapitalizmus v Sovietskom Rusku je odlišný od " kapitalistického " štátneho kapitalizmu, pretože držitelia moci sú odlišní, t.j. držiteľom moci je pracujúca trieda, t.j. bolševici, t. j. "my". Takto Lenin začleňuje soviety, inštitúcie priamej demokracie, do straníckeho štátu. Sú len hnacím pásom pre štát a komunistický štátny aparát.

3. Komunista - Marx či Bakunin?

V konečnom dôsledku teda môžeme zhodnotiť, že marxizmus sa hneď od začiatku vymykal z reálnej predstavy o komunistickej spoločnosti a to práve kvôli jeho prispôsobiteľnosti k autoritatívnym chůtkam jeho vodcov. Dá sa predpokladať, že to bolo podmienené samotnou túžbou Marxa o uchopenie moci do svojich rúk. Nech je tak či onak, je na čase aby sme uznali, že marxizmus nikdy nebol spravodlivou zastupiteľskou demokraciou ako ani nepredstavoval rovnostársku komunistickú spoločnosť. Je to skôr ukážka totalitného štátneho kapitalizmu, kde síce väčšine je zaistená rovnosť ale prevláda tu stále nadvláda oligarchie, len trochu pozmenenej, keďže v tomto prípade sa menia utláčaní na utlačovateľov.

Na rozdiel od marxizmu anarchizmus od začiatku preferoval komunistické myšlienky rovnosti, spravodlivosti a slobody. Je to síce utopistická myšlienka ale za to ponúkajúca riešenie tejto nespravodlivej situácie v dnešnej spoločnosti. Je to teda ideál, ktorý čaká na realizáciu.

Záver

Pri zhodnocovaní mojej práce musím povedať, že som dospel k pozoruhodným záverom, ktoré sa pre čitateľa môžu zdať kontroverzné. Nemôžem povedať, že by táto práca bola objektívna, ani, že by zahŕňala všetky potrebné fakty, ale vzhľadom na obmedzený priestor som sa snažil priblížiť sa čo najviac k objektivite. Určite, nie každý so mnou bude súhlasiť, no myslím, že mnoho negatívnych postojov čitateľov bude pochádzať najmä z predsudkov voči anarchizmu, ako aj z nedostatočnej informovanosti, či dezinformovanosti ohľadom tejto témy. Ináč som s prácou spokojný a myslím, že vystihuje všetko, čo som ňou chcel povedať, teda jednak skutočnosť a jednak môj osobný názor.

Slovník pojmov

atribút - podstatný, základný, charakteristický znak, základná vlastnosť nejakej veci

homogénny - majúci v každej svojej časti rovnaké vlastnosti; rovnorodý

kartel - jedna z foriem monopolistického združenia, ktorého účastníci uzatvárajú záväznú dohodu o cenách, o odbyte, o objeme výroby, o výmene patentov ap. Na rozdiel od iných foriem monopolistického združenia, podniky, ktoré sú súčasťou kartelu si zachovávajú hospodársku samostatnosť.

komunizmus - predstava o takom usporiadaní spoločnosti, v ktorej výrobné prostriedky, nie sú majetkom jednotlivcov, ale celej spoločnosti. Všetci ľudia sú si sociálne rovní a majú rovnaké práva. Každý dáva svoju prácu do služieb spoločnosti a je odmeňovaný podľa svojich potrieb.

liberalizácia - uvoľnenie (napríklad v politike)

Medzinárodná Asociácia Pracujúcich - I. Internacionála - medzinárodná organizácia proletariátu, ktorej úlohou bolo dať robotníckemu hnutiu teóriu a program ich boja za svoje práva ako aj naväzovať a rozvíjať vzájomné spojenie a spoluprácu robotníckych org. jednotlivých zemí na základe proletárskeho internacionalizmu. V tejto organizácii boli zastúpené všetky myšlienkové smery komunizmu a socializmu - marxisti, proudhonisti, anarchisti, lassallisti, blanquisti a tradeunionisti. Táto org. silno podporila Parížsku komúnu v roku 1871.

normatívny - založený na norme, normujúci

oligarchia - vláda malej skupiny privilegovaných držiteľov moci

Použitá literatura

Knihy:

Sekelj, Laslo a Tomek, Václav. Anarchism. Community and Utopia.

Filozofický ústav AV ČR : Praha, 1993

Encyklopédie:

Kožešník, Jaroslav a kolektiv. Ilustrovaný encyklopedický slovník.

Encyklopedický inštitút ČSAV : Praha, 1981

Brožúry:

Bakunin v kostce. Nakladatel'stvo ČSAF : Praha, 2000

Tri zdroje a tri súčasťi marxismu. Nakladatel'stvo Pravda : Bratislava, 1952

Internet:

Gambone, Larry. Proudhon a anarchizmus. Proudhonovo libertinské myšlení a anarchistické hnutí. www.csaf.cz

Kropotkin, Petr. Anarchistická morálka. www.csaf.cz

Morris, Brian. Úpadek a pád První Internacionály. www.csaf.cz

Ramus, Prierre. Anarchistický manifest. www.csaf.cz

Z prednášek Michaila Bakunina. www.csaf.cz